

Małek, Janusz

"Das preussisch-polnische
Lehnverhältnis unter Herzog
Albrecht von Preussen (1525-1568)",
Stephan Dolezel, Köln und Berlin
1967 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 409-412

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stephan Dolezel, *Das preussisch-polnische Lehnverhältnis unter Herzog Albrecht von Preussen (1525—1568)*, Studien zur Geschichte Preussens hrsg. v. dr. Walther Hubatsch, o. Professor an der Universität Bonn, Bd. 14, Köln und Berlin 1967, s. 260+7 tabl.

Omawiana praca została wykonana pod kierunkiem prof. W. Hubatscha i przyjęta w semestrze zimowym roku akad. 1965/66 jako dysertacja doktorska przez Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma w Bonn. Z powyższej problematyki opublikował autor już poprzednio artykuł¹ oraz z inicjatywy W. Hubatscha przygotowuje edycję dokumentów dotyczących stosunków lennych polsko-pruskich w ramach wydawnictwa układów państwowych (*Staatsverträge*) Prus Książęcych i Brandenburskich².

Książka napisana została w oparciu o materiały źródłowe znajdujące się w b. archiwum królewieckim, dziś w Getyndze (NRF) oraz o mikrofilm *Libri legationum* z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Autor nie korzystał z archiwów Wiednia czy Merseburga. Spośród materiałów królewieckich wykorzystał on dokumenty pergaminowe dotyczące stosunków polsko-pruskich, korespondencję książęcą z królem polskim oraz polskimi wielmożami i urzędnikami (*Herzogliches Briefarchiv* i *Ostpreussische Folianten*), także instrukcje poselskie na sejmy Rzeczypospolitej i sejmiki Prus Królewskich.

Z innych działów tego archiwum S. Dolezel wykorzystał *Etats-Ministerium*, gdzie odnalazł materiały dotyczące inwestury i w ogóle spraw lenna pruskiego. Jest to rzecz specjalnie godna uwagi, gdyż według informacji archiwistów getyńskich, jakich udzielono mi podczas pobytu tam w 1967 r., dział *Etats-Ministerium* jest mało uporządkowany, stąd też istnieje największa szansa odnalezienia tam rzeczy nowych, odmiennie od działów *Herzogliches Briefarchiv* i *Ostpreussische Folianten*. Dział pierwszy jest świetnie zregestrowany, a drugi był często wykorzystywany przez wielu badaczy dziejów Prus Książęcych. Natomiast praca nad *Etats-Ministerium* jest niewiadomą, może dać rewelacyjne materiały, ale może też przynieść wielomiesięczne poszukiwania bez pozytywnych wyników.

Niewątpliwie odczuwa się tu brak pełnego wykorzystania archiwaliów polskich, a także zbiorów rękopiśmiennych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie. Bez stypendium badawczego na wyjazd za granicę autor nie mógł oczywiście tym postulatом sprostać. Nie oznacza to jednak, iż dyskredytuje to jego pracę, gdyż źródła polskie niespełna 30 lat temu wykorzystał A. Vetulani³ w pracy o lennie pruskim. A. Vetulani nie miał jednak dostępu do archiwum królewieckiego. Zadaniem Dolezela było więc pogłębienie i poszerzenie problematyki podniesionej przez Vetulaniego oraz dokonanie ewentualnych korekt w oparciu o materiał królewiecki.

Poszerzenie problematyki stosunków polsko-pruskich w XVI wieku wystąpiło u Dolezela w opracowaniu dwóch niezależnych od A. Vetulaniego rozdziałów, tj. o sporze menniczym polsko-pruskim i obronie lenna przez

¹ S. Dolezel, *Herzog Albrecht und die polnische Königswahl*, Zeitschrift für Ostforschung, Jg. 13, 1964, Heft 3, ss. 478, 489; zob. moje omówienie w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”, 1965, nr 2 (88), ss. 289—290.

² Por. K. Conrad, *Bericht über die Wissenschaftliche Tagung der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung von 15 Juni 1563 in Lüneburg*, Preussenland, 1963, nr 3, s. 44; tenże, *Bericht über Wissenschaftliche Tagung der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung in Düsseldorf (6—7 Juni 1964)*, Preussenland, 1964, nr 3, s. 50.

³ A. Vetulani, *Lenno pruskie*, Kraków 1930.

Polskę. Pełny dostęp do archiwaliów królewieckich pozwolił w wielu miejscach dokonać korekt poprzednich ustaleń lub hipotez A. Vetulaniego.

W swojej pracy S. Dolezel wykorzystał znaczną ilość wydawnictw źródłowych oraz literaturę. Jako jeden z nielicznych historyków niemieckich zajmujących się dziejami Prus, posiada on bardzo dobrą znajomość języka polskiego, stąd też wykorzystał w pełni polskie badania dla tej epoki. Jest to zjawisko bardzo pocieszające, brak bowiem wykorzystywania literatury polskiej przez badaczy niemieckich prowadził często do pomyłek, błędów czy nawet do niezrozumienia specyfiki polskiego procesu historycznego.

Praca składa się z 6 rozdziałów. Rozdział A obejmuje wstęp, rozdział B analizuje treść postanowień traktatu krakowskiego 1525 r. odnośnie do lenna pruskiego i w zasadzie nie wychodzi wiele poza opracowanie A. Vetulaniego. Są tu niekiedy interesujące sformułowania; np. kanclerz Szydłowiecki i podkanclerzy Tomicki uważali księcia Albrechta poniekąd za nadzieję dynastii Jagiellonów (s. 18). Należało bardziej podkreślić za A. Vetulanim ograniczenie praw Albrechta tylko do części Prus w tytularzurze *dux in Prussia*. Ważkie jest stwierdzenie Dolezela, iż z dawnej jedności całych Prus pozostała po 1525 r. tylko wspólnota gospodarcza dwóch części Prus. Wystąpiło to zwłaszcza w art. 22 i 24 o wolności dróg handlowych, ceł itd. (s. 22).

Autor nie podaje obszaru Księstwa, ani nie określa bliżej jego granic⁴. Służne jest zwrócenie uwagi czytelnika na to, iż według specjalnego przywileju króla polskiego szlachta polska otrzymała zgodę na przewóz towarów przez Polskę bez cła (s. 31).

Rozdział C poświęcił autor zagadnieniu obrony lenna przez Polskę. Przyjmując w lenno Prusy Książęce od Polski Albrecht stawiał przeciw sobie gałąź niemiecką i inflancką zakonu krzyżackiego, popieranego przez cesarza, a przez przyjęcie luteranizmu zerwał z drugą potęgą ówczesnego świata — z papieżstwem. Od tego momentu był on zdany na łaskę czy nielaskę pana lennego, tj. króla polskiego. Tak widział sytuację Albrechta już poprzednio znawca tej epoki prof. Stanisław Bodniak. Ostatnio prof. W. Hubatsch próbuje rehabilitować Albrechta dla niemieckiej racji stanu w Prusach. S. Dolezel ustala faktografię również odnośnie do tej kwestii, lecz rzadko komentuje lub wyciąga wnioski. Z treści rozdziału C (ss. 39, 41, 53 i inne) wynika, że Polska wielokrotnie interweniowała u cesarza o zniesienie banicji ciążyącej na Albrechcie, nałożonej na niego w 1532 r.

Z uwag mniejszych: dla układu francusko-polskiego z 1524 r. (s. 35) należało wykorzystać książkę A. Wyczańskiego⁵. Można postawić pytanie, czy pozostawanie w banicji Albrechta nie trzymało go w szachu i nie pozwalało na samodzielną politykę wobec Polski? Czy tym nie należy tłumaczyć właśnie pewnej nieudolności akcji dyplomatycznych polskich na dworze cesarskim (s. 69)? Przed udziałem w wyprawie przeciw Turkom wstrzymał go między innymi list M. Lutra⁶. Błędnie przyjmuje Dolezel, iż państwo krzyżackie było lennem Rzeszy (s. 77). Dla związków książąt protestanckich warto było wykorzystać artykuł W. Hubatscha⁷.

⁴ Por. J. Małłek, *Granice państwowe, kościelne i administracyjne Prus Książęcych w XVI wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1966, nr 1 (91), ss. 131—139.

⁵ A. Wyczański, *Francja wobec państw jagiellońskich w latach 1515—1529*, Wrocław 1954, ss. 160—162.

⁶ Por. J. Małłek, *Dyskusja sejmowa w Królewcu w 1542 r. nad projektem wyprawy przeciw Turcji*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1966, nr 2 (96), ss. 239—248.

⁷ W. Hubatsch, *Protestantische Fürstenpolitik in den Ostseeländern im 16 Jahrhundert*, Historische Zeitschrift, Bd. 192, 1961, H. 2, ss. 282—294.

Rozdział D poświęcony jest polsko-pruskiemu sporom prawnym. Zupełnie nowa w literaturze jest ta część rozdziału, która traktuje o sporze monetarnym prusko-polskim za Albrechta. Autor nie miał dostępu do pracy M. Grażyńskiego⁸, co jednak nie umniejsza wartości ustaleń Dolezela, gdyż korzystał on bezpośrednio z archiwaliów. Problem unii monetarnej Polski, w tym Prus Królewskich z Prusami Książęcymi, a więc bicie monety według wspólnej stopy wskazuje wyraźnie na tendencje centralistyczne i inkorporacyjne polityki gospodarczej Polski za dwóch ostatnich Jagiellonów. Do unii monetarnej doszło w 1528 r. Albrecht parokrotnie ją zrywał, ale ostatecznie musiał ustąpić w 1543 r. i w zasadzie za rządów Zygmunta Augusta nie udało mu się z niej wyłamać. Wybijając monetę o niższej stopie, która obowiązywała również w Polsce, Albrecht mógł ciągnąć z tego proceduru zyski. Polsce natomiast zależało na swobodnym handlu w obrębie elekcyjnej monarchii Jagiellonów, gdzie nie byłoby potrzeby przeliczania monet bitych według takiej czy innej stopy. Z błędów należy odnotować, iż autor zalicza Mikołaja Kopernika do narodowości niemieckiej (s. 99).

Z kolei autor analizuje spór polsko-pruski o udział Albrechta w elekcji królów polskich, przyznany mu co prawda nie *expressis verbis* w art. 14 traktatu krakowskiego, lecz wynikający z godności senatorskiej, jaką mu nadano. Właściwi autorzy traktatu krakowskiego z 1525 r., Szydłowiecki i Tomicki uważali w 1530 r., iż Albrecht miał prawo do elekcji. Natomiast sprzeciwiała się temu partia z biskupem płockim, A. Krzyckim na czele (s. 121), która obawiała się wpływu księcia Albrechta na rządy w Polsce, zwłaszcza jego powiązań z Rzeszą. Poza tym Albrecht w wypadku wymarcia Jagiellonów jako siostrzeniec królewski, posiadający w dodatku pierwszą godność senatorską, mógłby być najważniejszym kandydatem do tronu. Liczyła się z tym przede wszystkim Bona, stąd też — jak sądzę — jej antyalbrechtowa polityka. Tymczasem Albrecht podkreślał, iż poprzez sekularyzację cesarz i Rzesza są do niego wrogo usposobieni, a on sam oddany jest Rzeczypospolitej (*dieser loblicher Kron also ganz onverbleibt*, s. 123). Albrecht tłumaczył, iż nie dla siebie pragnie prawa do elekcji, lecz w trosce o swoich poddanych, aby — na wypadek przypadnięcia Prus Książęcych do Polski — księstwo to otrzymało takie prawa, jakie posiadają Prusy Królewskie i jakie obowiązują w Polsce. Odpowiedź królewska była prosta: na wypadek przypadnięcia Prus Książęcych Polsce otrzymają one prawo udziału w elekcji królów polskich (s. 125).

Kolejno autor przeanalizował udział księcia Albrechta w pracach senatu. Początkowo był on zapraszany dla omawiania spraw związanych z obroną Rzeczypospolitej w wypadku ataku ze strony Rzeszy. Od 1533 r. w związku ze sporami o monetę, apelację, prawo do elekcji ustalono, aby wyłączyć Albrechta z obrad senatu. Za Zygmunta Augusta, Albrecht usilnie dopominał się swych praw, a zwłaszcza miejsca z prawej strony króla, podczas gdy Korona rezerwowała to miejsce dla arcybiskupa, przeznaczając księciu krzesło z lewej strony króla.

Wreszcie Dolezel, analizując spór Polski i Prus Książęcych o listy żelazne i prawo apelacji poddanych do Polski, idzie w zasadzie śladami A. Vetulianego.

Rozdział E dotyczy polskiego „ataku” na prerogatywy księcia w Prusach w latach 1566—1568. Czasy te są już dziś nieźle znane czytelnikowi polskiemu dzięki pracom A. Pawińskiego, S. Bodniaka i J. Małicka. W istocie

⁸ M. Grażyński, *Spór księcia Albrechta z Polską o monetę*, Wiadomości Numizmatyczne, 1913, 1914.

autor nie wyszedł tutaj poza dotychczasowe ustalenia. Szkoda, że zbyt skromnie wykorzystał korespondencję z tych czasów.

Z uwag szczegółowych: w Toruniu, w Bibliotece Uniwersyteckiej znajduje się fałszywa genealogia I. Skalicha (rękopis z XVI w.), w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie — oryginał diariusza komisarzy królewskich z lat 1566—1568, ze znaczną liczbą dokumentów w języku niemieckim, których nie opublikował A. Pawiński. W cytowanym moim artykule o *Procesie kryminalnym* pominąłem list królewski, gdyż dotyczy on dziejów procesu przed polskimi komisarzami. Wreszcie chciałbym wspomnieć, iż o poważnym schorowaniu Albrechta świadczą ostatnie jego podpisy na listach zachowane w archiwum kopenhaskim (ręka nie mogła utrzymać pióra, stąd podpis niezgrabny, „ozdobiony” kropelkami atramentu).

W zakończeniu (F) autor ocenia słusznie, iż za czasów Albrechta mimo sporów między Polską a Prusami Książęcymi istniała dobra sąsiedzka współpraca. Dodajmy, iż następował proces powolnego zbliżania Prus Książęcych do Polski, z szansą na inkorporację tej prowincji do Polski w XVII stuleciu.

Ogólnie trzeba o książce Dolezela powiedzieć, iż jest to wartościowy wkład do dziejów stosunków polsko-pruskich w XVI wieku. Rysują się co prawda dalsze problemy do przebadania, np. stosunki handlowe polsko-pruskie czy kulturalne itd., niemniej książka Dolezela wnosi nową faktografię i w sensie ogólnym zawiera słuszne ujęcie.

Janusz Mallek

Maria Babicka, *Barokowy kościół pielgrzymkowy w Krośnie na Warmii*, Roczniki Humanistyczne, t. 15, z. 14, 1967, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, ss. 39—62.

Praca ta, stanowiąca monografię kościoła, jest wynikiem kilkuletnich zainteresowań autorki zagadnieniem barokowej architektury kościelnej na Warmii. Powstała, jak autorka zaznacza, na marginesie pracy doktorskiej o barokowych kościołach odpustowych na Warmii. Obracając się w kręgu tego zagadnienia M. Babicka już wcześniej opublikowała w „Biuletynie Historii Sztuki”, z. 2, 1966, artykuł omawiający krążanki w barokowych sanktuariach pielgrzymkowych na Warmii. Kościół pielgrzymkowy w Krośnie stanowiący bardzo ciekawy obiekt zarówno pod względem założenia całości, jak i swej architektury, nie posiadał jednak pełnego opracowania. Dotychczasowa literatura obiektu, którą omawia autorka na wstępie, ograniczała się do kilku wzmianek w niemieckich opracowaniach i opisów inwentaryzatorskich lub konserwatorskich. M. Babicka w swojej pracy oparła się głównie na źródłach archiwalnych (Akta Diecezji Warmińskiej), ikonograficznych i na analizie obiektu.

W pierwszej części pracy autorka omówiła historię kościoła. Geneza jego wiąże się z historią figurki Matki Boskiej, znalezionej w rzece Drwęcy, uważanej za cudowną. Drewniana kaplica zbudowana w miejscu jej znalezienia już około 1590 r. zaczęła ściągać rzesze pielgrzymów, tak że wkrótce właściciel dóbr Krosna, Barcz. wznosił nową, większą kaplicę z muru pruskiego, której kardynał Michał Radziejewski, biskup warmiński przydzielił od 1685 r. stałego kapelana.

Inicjatorem budowy obecnego kościoła był proboszcz Ornety, ks. Kacper Simonis, a protektorem i głównym fundatorem biskup warmiński Teodor Potocki, który też 18 września 1715 r. położył kamień węgielny pod budowę. Plany kościoła wykonano w Warszawie, a pierwszym jego budowniczym był